

BÖRTÖNNAPOK HORDALÉKA

Ezzel a címmel hamarosan különleges kötet jelenik meg a Műzsák Kiadó gondozásában. A könyvben olvasható gondolatokat századunk egyik legnagyobb prózaírója, Déry Tibor vetette papírra 1958 júniusától, cellamagányában. A viseltes füzet kockás, fémspirálos, a tizenegyedik számozott oldalal kezdődik (hogy ki tépte ki az első tíz oldalt: a jegyzetelő-e vagy az őrszemélyzet valamelyik tagja, talán sosem tudjuk meg). A sorok nehezen silabizálhatók ki — volt is dolga velük Szóóné Boros Margitnak és a kéziratot gondozó Botka Ferencnek, hogy az olvasók a maga teljességében, kísérelhessék figyelemmel az érdekes, hatásos, azt is megköszönjük: irodalmi szenzációval kecsegtető szöveget. Politikatörténeti tény, hogy Déry Tibort 1957. november 13-án „a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa az államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való irányító részvétel miatt” kilencévi börtönbüntetésre ítélte. (Az író 1960. április elején egyéni amnesztiában részesült.) Mai értékíté-

letünk szerint az idézőjelbe tett, korabeli megfogalmazás aligha állja meg a helyét.

Néhány hete **Eörsi István** író egy interjúban elmondta hajdani fogolytársáról, hogy „Déry nem bírta idegileg a bezártságot. Leborult az örök elé, mindenféle megaláztatást magára vállalt. Aztán azt mondták neki, hogy előbb szabadulhat, ha ír '56 elen. Megpróbálta, mégse ment. En ezt az írói erkölcs diadalának tartom.” A fogoly életrajzi adalékok megfogalmazásával mulatta az időt. Filológusok a megmondhatóit, hogy az önéletrajz motívumai miként örökölték át, mondjuk, az Itélet nincs című visszaemlékezésébe. Aki olvashatta a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában lévő börtönjegyzeteket vagy elolvassa majd a Műzsák izgalmasnak ígérkező kiadványát, az talán egyetért abban, hogy az idős politikai fogoly az irodalmi újjgyakorlatok révén edzette a kezét és az agyát — harcolt a bezártság lélektani következményei ellen és készült a későbbi (írói) feladatokra. Mindez remélhetőleg kiderül az alábbi részletből is.

DÉRY TIBOR:

„Bizonyára akkor is szocialista lettem volna”

ÖNÉLETRAJZI JEGYZETEK

Ha valaha lesz rá módom, megírom az önéletrajzomat annak a példázására, hogy egy emberszerető, ártalmatlan s jóindulatú ember élete milyen fölösleges, haszontalan, sőt kártékony tud lenni. Hogy hogyan, s miképp, az magából az önéletrajzból kell hogy kiderüljön; elég itt annyit megemlíteni, hogy életem legvégén az ellen vétettem, amiért egész életemben küzdöttem, s most börtönben ülök. Hatvannégy éves vagyok. Kétséges, hogy e hatvannégy év alatt volt-e annyi érdemem a szocializmusért végzett munkámban, mint amennyi kárt tettem néhány hónap alatt. Mit érnek a könyveim? Nem tudom.

Le kell mérni: egy, hogy az ember önmagát boldoggá tudta-e tenni; kettő, hogy hasznára volt-e embertársainak. Egyik a másik nélkül semmit sem ér. Számomra olyan nehéz feladat, mint pusztán szemmel megszámolni a véglényeket egy csepp vízben, megtalálni az okokat s okozatokat. Ha nagyjából hátratekintek, csupa fájdalom az egész. De a jegyzetek készítése közben nem szabad érzélgőnek lennem, különben semmit sem érnek. Hogy valami hasznuk legyen, annyi szeretettel s megértéssel kell írnom az emberekről, mint amennyi szigorral s gyanakvással magamról. Mit segítettem, s mit rontottam magamon s másokon, ennek kellene kiderülnie. Tekintet nélkül arra, hogy az öregeség, a szívbetegség, a börtön hármass pesszimizmusával rossz véleményekkel vagyok nemcsak magamról, hanem az emberekről is.

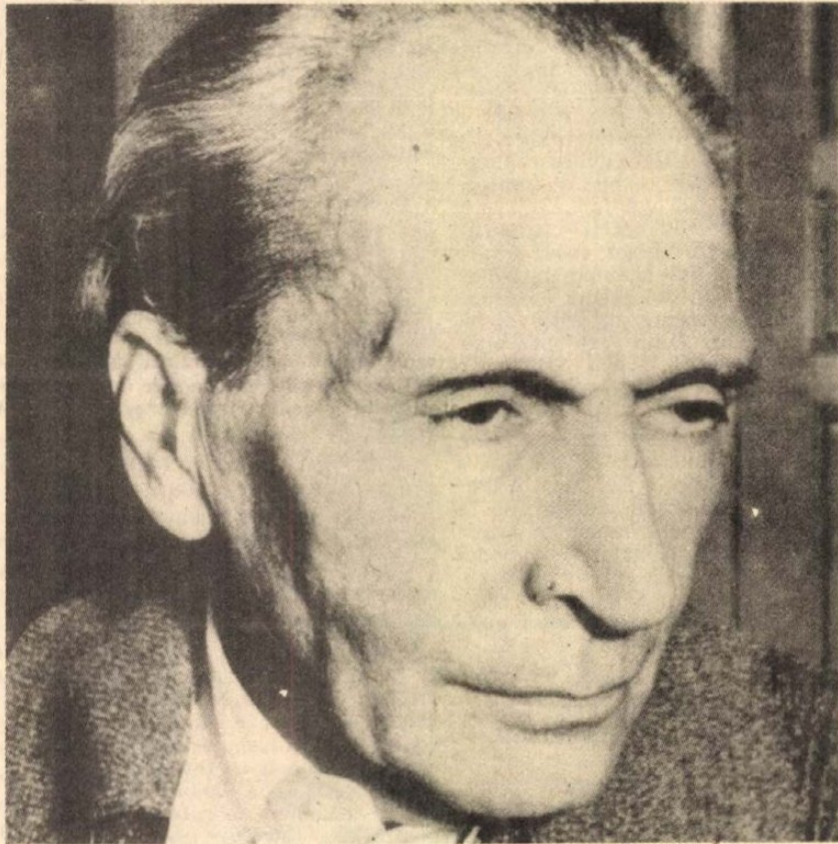
Túláságosan bíztam bennük is, magamban is: egyszerűen, ostobán éltem. Hatvanéves koromban még annyira nem ismertem a világot, mint egy közepes fejlettségű huszoneves gyerek. Barátaim sokat csúfoltak azzal, hogy rossz emberismerő volnék, ezen még csak el sem gondolkodtam. Azzal érveltem magamban, hogy az embereken való bizalmam jogosult, sosem éltek velem vissza; azt szoktam mondogatni, hogy sosem csaptak be, egy zsebkendőt soha nem loptak el tőlem, minden elveszett holmim megkerült. Lehet, hogy nem számoltam meg a zsebkendőmet. De ha történetesen olyan Szerencsés János lettem volna is, akit minden tolvaj babonásan elkerül, ez sem bizonyítana az igazam mellett. Mindegy, nem akarok elébe vágni az elmondandóknak. Mindössze csak ennyivel: mások ellen is vétettem, önzésből, könnyelműségéből, ostobaságból, de a legnagyobbat önmagam ellen.

A jegyzetek technikai részét illetően: nem tudom betartani az időrendet. Hitvány, rossz emlékezőtehetségem van, nemcsak hogy egész hosszú esztendőket hulltak ki belőlem, de életem legfontosabb eseményei közül egyikre-másikra csak fogalmilag emlékszem vissza, minden részlet elhalt mellőle, bizonyára van olyan is, melyet egyáltalán nem tudok felidézni. Azt fogom tehát feljegyezni — kizárólag a magam használatára! —, ami épp eszembe jut, persze, lehetőleg életem folyamát követve, s hol egy eseményt, hol egy személyt állítva fel útjelző táblaként. Hogy a hézagokat annak idején (?) hogy fogom kitölteni, nem tudom. Családom szinte az utolsó emberig kihalt: anyám kilencvenhat éves, és vajon látom-e még; egy unokahúgom él külföldön, akiről szintén nem tudom, hogy életben van-e még, meg két-három távoli rokonról tudok, akikkel azonban nemigen tartottuk a rokonságot —

tehát ki segíthetne az emlékezőtehetségemnek? Van — ha ugyan megvan még — néhány láda magánlevelem, mert évtizedek óta elrakom minden leveletem; ezekben bízom, hogy kisegítenek, ha valaha sor kerül rá.

Megismélem, ezek a jegyzetek csak a magam használatára készül-

mi két éve házasodott meg, egy kis énekesnőt vett el, ki feleségem szerint az Opera kórusában dolgozik; még menyasszony korában mutatta be nekem, amikor véletlenül találkoztunk a Zserbóban, hol anyámnak a havi teasütemény- és cukorkaadagját szoktam megvásárolni. Szívesen tartotta volna velem a rokon-

Szabadulás után.

nek, emlékeztetődül, ha valaha sor kerülne életrajzom megírására. Mindent fel fogok jegyezni, ami eszembe jut, s amilyen sorrendben eszembe jut, nem mérlegelve, hogy annak idején életemben s majd az önéletrajzban mennyit nyom a latban. S természetesen azt sem, hogy egy-egy emlékekkel mekkorát ütök önmagamon. Ilyenformán ennyi lesz a fölösleges, senkit sem érdeklő adat és észrevétel, hogy talán a negyedét sem fogom tudni felhasználni — viszont négyszer annyi fog hiányozni abból, amire emlékezmem kellene. Még egyszer, harmadszor: mindezt önmagamnak írom.

Anyám bécsi születésű, apám szegedi. Két fiuk született. Apám lehetne éves korában öngyilkos lett. Anyám ma kilencvenhat éves, és tizenegy éve ágyban fekvő beteg. Öcsémet a németek megölték az auschwitzi gázkamrákban. En börtönben vagyok, jelenleg a rabkórházban. Gyereke sem az öcsémnek nem volt, sem nekem sincs.

De nemcsak a szűkebb családom ilyen szerencsétlen alaprajzú, bár ilyen sűrűn, töményen ritka helyen gyűlt össze a baj. De a rokonságom is mind az anyai, mind az apai ágon kihalóban van, az erős törzsekből már csak mindössze két unokatestvérem él külföldön, idehaza meg két másod- vagy harmad-unokatestvérem. Ketten viselik még a nevemet, Endre és Pál, az utóbbit nem is ismerem; úgy tudom, énekes, a Rádióban szokott szerepelni.

Endrével ötször is találkoztam életemben. Az apám vére csendes, szerény, tisztességes és halálisan unalmas. A felszabadulás után, úgy tudom, az Igazságügyben dolgozott, később egy N. V. ügyésze lett. Vala-

ságot, ugyanúgy, mint Zsuzsa nővére (tanárnő; róla majd később, l. iskolalátogatás, „Felelet”), s ma mindkettejükkel szemben lelkiismeret-furdalásaim vannak — s még hány emberrel szemben, akikkel nem voltam elég tapintatos és jó! Mindig kéznél volt a jó ürügy; a munka: én az emberiség, a jövő, a haza stb. stb. számára dolgozom. S közben a lábára hágnak a ma élőknél, közvetlen környezetemnek? Igaz, ők a „híres” rokonokat akartak közösködni, de... Hagyjuk!

Apjukat, Sándor bácsit, apámnak unokaöccsét, a felszabadulás utáni években ismertem meg (Zsuzsát is akkor), talán 45-46-ban, amikor először jártam lenni Szegeden, apám szülővárosában, a Déryék költőhelyén. Később majd gyakran szó lesz róla, hogy Pestre költözött apámat hogy elnyelte az osztrák család, anyám rokonsága; egyik bizonyítéka, hogy én magam 50 éves múltam, mikor először kerültem el Szegedre, s egy lelket sem ismertem még a szegedi atyafiak közül. Gyerekkoromból emlékszem ugyan egy Ernő bácsira, akinek varrógépzülete volt Szegeden, a Széchenyi téren az úgynevezett Déry-palotában; ez egyszer-kétszer meglátogatt bennünket, s egyszer tán valamilyen kis osztrák fürdőhelyen is, ahol nyaraltunk; feltűnően vörös arca volt, betegesen vörös, amit én gyerekkézzel annak tulajdonítottam, hogy — amint mondta — naponta negyven cigarettát szív. Egyszer valami Edus bácsi is járt nálunk Pesten, olyasféle szakállas arccal, mint apám; azt hiszem, ennek utolsó élő testvére volt. Apám rokonságáról semmilyen emlékem nincs.

Ha most felidézem Sándor bácsi alakját, úgy rémlik, mintha felfedez-

Újra otthon, kutyájával.

ném benne apám verét. Arcára ugyan nem emlékszem, s a járása is más, gyors, tipegő volt, az apám meg hosszú, lassú léptű... lehet, hogy csak a két öregség hasonlított egymásra. Sándor bácsi életéből csak annyit tudok, hogy a németek '44-ben elhajtották Ausztriába, valamilyen stájer faluba, ott parasztként dolgoztatták, akik nagyon emberségesen bántak vele, aztán baj nélkül hazajött. Csendes, tiszta, kínosan rendszertető ember volt, mint az apám, csak arra gyanakszom, hogy erőszakosabb természetű.

Egy kis emeletes házban lakott, úgy emlékszem, két nagy szobában, egy gazdasszony tartotta rendben. En Szegeden jártomban kétszer-háromszor is nála hálтам, ha jól tudom, az ebédelőben megágyazott díványon (ezt a szobát később berbe adta a szegedi Opera karmestereknek). '45 végén vagy '46 elején baturyini mentem le Szegedre, ruhafélt cserélni élelmiszere, Sándor b. vitt el a piacra, de azt hiszem, nem sokra mentünk. (A pengő értéke akkor már oly apróra zsugorodott, hogy egy munkás (Pista sógorom) a heti keresetéből negyed l. ecetet tudott csak venni, többre nem telt, de nem is volt mit venni. (Hány ilyen inflációt éltem meg életemben! 1919-ben a koronát, Bécsben, az emigrációban az osztrák koronát, a húszas évek elején Feldafingban a német márkát, aztán újra előlrol a második világháború után — nem volna csoda, ha összezavarnám őket.) Sándor bácsi mutogatta meg nekem a várost, elvitt mézeskalácsoshoz, papucoshoz, piros papucsot akartam venni Paulusnak, de nem volt, megmutatta a színházat, apám régi házat stb. Szíves, jó rokon volt, remélem, sose bántottam meg. Ha nem voltam is a vendége, mindig meglátogattam, valahányszor Szegeden jártam (s a Tiszában? hálтам). Zsuzsa, a lánya Szegeden ment férjhez; amikor '45-46-ban megismerkedtem vele, azt hiszem, az ottani Tanítóképzőben tanárkodott, férje valamilyen Élelmiszer N. V.-ben dolgozott. (Sértődött, gunyoros zsidó értelmiség, nem tudom, mi lehetett azelőtt, azt hiszem, kereskedő. Amikor Sándor bácsi három-négy éve meghalt, akkor Zsuzsák is felköltöztek Pestre.)

Ennyi az mindössze, amit apám családjáról tudok, a semminél is kevesebb. Még annyit talán, hogy állítólag a szegedi rabbinátusnál levő iratok szerint a család a 18. század közepe táján vándorolt volna be Magyarországra, hogy nagypapám '48-ban nemzetőr volt Szegeden, s akkor magyarosítottak Deutschról Déryre. Apám '43-ban született, ezek szerint akkor hatodik évében járt. Szüleiről semmit sem tudok. Első házasságából, melyről szintén nem tudom, hogy végződött, válással-e vagy az asszony halálával? — nem maradt gyerek. Jómódú szegedi ügyvéd volt, amikor megismerkedtem (hogyan? miképp?) Bécsben anyámmal, feleségül vette, néhány évig Szegeden élt, aztán felköltöztek Pestre. Ötvenegy éves volt, amikor én megszülettem, anyám harmincegy.

Vajon életem szomorújátéka nem azzal kezdődött-e, hogy apám felköltözött Pestre? Itt hontalan volt, gyökértelen, s a nagyszámú bécsi család csakhamar teljesen felszívta (erről később lesz szó). De másrészt a

bécsi család — halálukig németül beszéltek — ugyancsak gyökértelen volt Magyarországon. Ebbe a lazán lebegő, felemás létbe, amelynek sem itt, sem ott nem volt kapaszkodása, s ahol mindenütt, végig német szóval éltek, ide születtem én bele magyar írónak. Ha természettudományokhoz, mérnöki, orvosi pályára stb. van tehetségem, talán nem értett volna meg, hogy nincs anyaföld, amibe kapaszkodjam, s talán más-képp végzem. Vagy apám idegen test anyám rokonságában, s ez a rokonság idegen test Magyarországon, s ha az apám Szegeden marad, s megkapom azt a környezetet, amelyre magyar írónak szüksége van. Bizonyára akkor is szocialista lettem volna, de közelebb a földhöz.

(Az önéletrajzi jegyzetek természetesen folytatódnak, Déry Tibor eljut a tizes évek végéig, közben pedig egy-egy motívum révén előreszalad az időben. A börtönnaplót mégsem fejezte be, mert elkezdhetett egy regényt is, amely később G. A. úr X-ben címen vált világhírűvé. Hogy értékelte, miként akarta az író folytatni a félbehagyott jegyzeteket, közöljük azt a vázlatot, amelyet Déry Tibor önmaga számára rögzített. Ime.)

1919/20 telén vagy 1920 tavaszán Olgával emigrációba. Rimaszombat, Prága, Bécs.
1922-ig Bécs, itt első vagy második nyáron mamalátogatás, mi St. Gilgenben (Gastein, Hallstätt).
1922 nyarán (?) Feldafing, 1923 őszig (?) Látogatás Aurél, én télen Berlinben Aurelénél (Sturm), Café Nürnberg, Berény, Marlene Dietrich. Nyáron Villéknl. Vigyázat! 2 lakás!
1923 ősz (?) Párizs, 1924 nyarán St. Jean de Mont, 1925 nyarán Gerárdmer.
1925 őszén (?) Nizza. Utána (Feldafingon át?) Perugia. VIII havi járadék.
1926 őszig Perugia (Assisi), majd haza Pestre (én egyedül? Triest?)
1927 válás Olga — Aranka.
1928 Freiburg — Berlin, Aranka szakítás télen Bogdány (Mihályi), Némettel — Prága.
1929 nyár, skandináv út, Pestről indultok (Fleischl), Berlinen át (Gusti?).
1930 nyár Feldafing, Trude, Füst Milan (Stuttgarter kiállítás?).
1930/31 költözés Arpad utca, ház-eladás? (Feri — Horn J.).
1931 nyár, Feldafing, hajót, Zsuzsa, Németh Andor, őszel olasz út, Tuderből indultok: Firenze, Vicenza (?) ... Rómán át, Salerno, gyaloglás, Sorrento, Nápoly (?), Capri (szűnyogháló, szőle, sajt, dében vendéglő, szekrenykepek; Zs-vel? A-val?).
1931 őszől — 1932 tavasz, nyár Berlin, Uhländstrasse, Fasanengasse, Kastanien-Allee, Gyurival, Kat előbb H. str., aztán K. A. szakítás, K. A.-ban Nina-látogatás, Koestler, Németh Andor. De befejez, hisz Katól kétszer válog el, kétszer (?) utazom Pestre, ő tengerpartra. S három lakást Marie, Paulette bécsi lány, utól ismeretség, zsidó lány, náci barátói. Valasztási győzelem után repülőgépén haza, pénz: Gyurinak, ki ott maradt. Szobalány.
1932 ősz? 1933 nyár Dubrovnik (Füst) — Bosznia.
1933/34 Bécs, őszel ma Imperiál. Gyuri filmesek, autón Pesten, Februárj felkelés, 1933 karácsony: Befejezetlen mondat, Café de France (Gonzaga gasse) tavasszal haza.
1934 ősz — 35 tavasz, nyár Genováán át (VIII) Mallorca: Befejezetlen mondat II.
1935/36 Pest (Florence, Rózsadomb, Eit?) Befejezetlen mondat III.
1936 vagy '37 nyár, erdélyi gyalogút.
1938, Gyuri Kanadába.
1938/39 Gyűjtőfogház.
Időablázatot összehasonlítani Bűbél: Eltérések, Hiányzik ott? Sárospatak. Először és másodsor!